

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ БІРЖОВОГО ТОВАРНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

М. О. СОЛОДКИЙ, кандидат економічних наук, професор,
в. о. завідувача кафедри біржової діяльності
**Національний університет біоресурсів
і природокористування України**
e-mail: mykolasolodky@gmail.com

Анотація. Розглянуто сучасний рівень розвитку біржового товарного ринку країни та розкрито причини, що гальмують його зростання. Під час аналізу стану біржової торгівлі особливу увагу зосереджено на торгівлі сільськогосподарською продукцією. Досліджено причини відсутності торгівлі товарними деривативами на біржовому ринку країни та вказано на тісний взаємозв'язок процесів ціноутворення на зернові й олійні культури на вітчизняному спотовому ринку та ф'ючерсних біржах провідних країн світу. Розкрито причини неефективного здійснення регулювання цін шляхом товарних та фінансових інтервенцій на зерновому ринку країни з боку державних структур.

Під час дослідження особливу увагу приділено аналізу законодавчо-правового поля, в якому функціонує біржовий товарний ринок, особливо торгівля сільськогосподарською продукцією. З урахуванням отриманих результатів, внесено пропозиції щодо прийняття нових законів, таких як «Про товарний біржовий ринок», «Про товарні деривативи», «Про кліринго-розрахункову діяльність» та вдосконалення цілого ряду законів, що суттєво стримують розвиток біржового товарного ринку. Крім того, запропоновано цілий ряд заходів для стимулювання участі товаровиробників, переробників, трейдерів та інших учасників ринку сільськогосподарської продукції в біржовій торгівлі.

З урахуванням проведених досліджень та враховуючи світовий досвід на сучасному етапі розбудови вітчизняної ринкової економіки, видається доцільним мати в країні 3–4 спеціалізовані товарні біржі, такі як: Аграрна, Енергетична, Металів, що організовані на принципах акціонерних товариств із залученням до участі в них провідних бірж світу та представників вітчизняного бізнесу, але контрольний пакет акцій повинен залишатися за державою. Загалом настав час затвердити на урядовому рівні програму розбудови біржового товарного ринку країни.

Ключові слова: біржовий товарний ринок, референтні ринки, товарні деривативи, базис, спотовий ринок, ф'ючерсний ринок, сільськогосподарська продукція

Актуальність. Вітчизняна економіка дедалі глибше інтегрується у світове економічне співтовариство, зазнаючи впливу міжнародного розподілу праці та глобалізації. Значному впливу цих процесів піддаються експортоорієнтовані та імпортозалежні галузі, такі як агропродовольча, паливно-енергетична та металургійна. Ефективне функціонування цих галузей значною мірою залежить від стану розвитку біржового товарного ринку.

Довготривалий розвиток ринкової економіки в умовах цінової нестабільності змусив учасників ринку виробити нові механізми, які надають можливість управляти ціновими ризиками, запобігати різким коливанням цін та налагоджувати взаємозв'язок між локальним і світовим ціноутворенням.

Одним із таких механізмів став високо розвинений біржовий товарний ринок, в основі якого лежить торгівля товарними деривативами.

У зв'язку з цим, постає потреба в аналізі стану та перспектив розвитку біржових товарних ринків, особливо агропродовольчої продукції та напрямів розвитку цих ринків, а також процесів формування цін на локальних і світових ринках. Головна увага приділена пізнанню світової практики розбудови та використання ринку товарних деривативів, як найбільш поширених інструментів в управлінні ціновими ризиками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основи взаємозв'язку світових і локальних товарних ринків та методів згладження цінової волатильності за допомогою інтенсивного розвитку біржового товарного ринку, а також торгівлі товарними деривативами присвячено багато досліджень, зокрема вітчизняних та зарубіжних вчених: Х. Воркінга, В. Томака, Р. Грей, А. Комара, К. Дусака, П. Гарсія, Ф. Деклерса, О. Сохацької, В. Яворської [1], Ю. Рубана [2], А. Рослякова та інших.

Мета дослідження – визначення та обґрунтування теоретичних і практичних аспектів прискореного розвитку біржового товарного ринку, особливо його важливої складової біржової торгівлі інструментами на сільськогосподарську продукцію, шляхів впровадження вітчизняної торгівлі товарними деривативами на сільськогосподарську продукцію.

Матеріали і методи дослідження. У статті використані теоретичні матеріали провідних вчених з проблематики біржової торгівлі на ринку сільськогосподарської продукції, а також методи аналізу і синтезу, порівняння при визначенні сучасного стану біржової торгівлі на світовому та вітчизняному біржовому ринку. Стаття містить посилання на регулятивні документи щодо біржового товарного ринку, статистичні дані Державної служби статистики України, світових та вітчизняних товарних бірж.

Результати дослідження та їх обговорення. Невід'ємним атрибутом сучасної ринкової економіки є біржовий ринок, який обслуговуючи потреби товарних ринків, являє собою ефективно діючий центр прозорого ціноутворення відповідних товарів. Біржі віддзеркалюють усі процеси, які відбуваються у суспільстві, прямо чи опосередковано впливаючи на економічний стан країни. Тому не дивно,

що стан розвитку економіки у нинішніх реаліях визначається рівнем функціонування біржового ринку.

Ситуація, що склалася зі станом вітчизняного товарного біржового ринку, потребує негайного вжиття радикальних заходів та системи організаційних заходів щодо його розбудови. На сьогодні незаперечним фактом залишається те, що в країнах з розвинутою ринковою економікою, до яких ми наполегливо намагаємося приєднатись, біржовий ринок є невід'ємною і основною складовою товарного ринку. Життєва необхідність у ринку зумовлена виконанням ним надзвичайно важливих функцій для ринкової економіки, а саме: концентрація попиту і пропозиції в просторі та часі, прозорість ціноутворення, прогнозування майбутньої цінової кон'юнктури, управління ціновими та іншими видами ризиків, пов'язаними з виробництвом, зберіганням та реалізацією товару, перерозподіл та стабілізація товарних і фінансових потоків, і найголовніше – сприяння стабілізації економіки як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях.

На превеликий жаль, вітчизняний товарний біржовий ринок практично не виконує жодної з перелічених функцій. Він створений і діє без наявності чіткої державної стратегії його розвитку і практично за відсутності законодавчо-правового поля. Основний закон країни “Про товарну біржу”, що нині регулює цю діяльність, прийнятий ще в 90-х роках минулого століття, написаний “романтиками” від ринкової економіки і до цього часу жодного разу не переглядався. До речі, аналогічний закон США, переглядається Конгресом країни кожні п'ять років, що зумовлено бурхливим розвитком цього ринку та потребує внесення необхідних змін.

Враховуючи важливість біржової торгівлі для повноцінного функціонування економіки в більшості високорозвинених країн світу, цей ринок, і особливо його учасники, працюють в чітко регламентованому законодавчо-правовому полі. Держава разом із біржовою громадськістю розробила чіткі юридичні, фінансові та етичні вимоги до бірж, брокерських контор, брокерів та дилерів, які законодавчо закріплені у відповідних державних актах. Контроль за дотриманням усього комплексу цих вимог здійснює спеціальний державний орган.

До речі, у нашій країні ці функції, згідно з чинними державними нормативними документами, протягом багатьох років, невдало намагається здійснювати Міністерство економіки України. Недооцінка з боку вітчизняних міністерств і відомств важливості розбудови товарного біржового ринку, лобювання інтересів “бізнес-еліти”, цілеспрямована робота зі створення олігархічно-корумпованої економіки призвели до занепаду, дискредитації та повної деградації біржової торгівлі. Обсяги біржової торгівлі за останні п'ять років скоротились більш ніж удвічі, а в товарній структурі біржового обігу до цього часу домінує продукція агропромислового комплексу, питома вага якої коливається в межах 65–73% [1].

За минулий рік 582 вітчизняні товарні біржі забезпечили торгівельний обіг в розмірі 27 млрд грн, що дорівнює одноденному обсягу торгівлі сільськогосподарською продукцією на Чиказькій товарній біржі, а

світовий товарний біржовий обіг, який вимірюється тисячами трильйонів доларів забезпечують лише 80 товарних бірж [1].

Практично всі діючі товарні біржі в нашій країні не мають сучасної матеріально-технічної бази, новітніх електронних систем торгівлі та клірингу. Вони малопотужні, середній розмір статутного капіталу кожної з них не перевищує 300 тис. грн, а сума щорічних надходжень ледь досягає 100 тис. грн. Ці біржі й надалі залишаються інвестиційно непривабливими, не укомплектовані фахівцями зі знанням сучасних біржових технологій і торгують лише спотовими та форвардними контрактами, які, зазвичай, вмонтовані в добре продумані олігархічно-корумповані схеми торгівлі [1]. Водночас, провідні країни світу ще в минулому столітті, перейшли на торгівлю терміновими контрактами, що забезпечує їм стабільний розвиток ринкової економіки.

Дуже важливі для повноцінного функціонування економіки нашої країни такі товари, як: метали, нафтопродукти, вугілля, газ, електроенергія, зерно, цукор, м'ясо, рослинні олії переважно реалізуються на позабіржовому ринку, і, як правило, за тіньовими схемами, минаючи прозорий біржовий ринок. Відсутність наполегливості у впровадженні біржових механізмів ціноутворення, монополізація ринків указаних товарів, створює умови для постійного виникнення інфляційних процесів, сталого підвищення споживчих цін і в цілому до дестабілізації економіки.

Нині провідні біржі світу торгують ф'ючерсними та опціонними контрактами, що забезпечує для виробників і споживачів страхування цінових ризиків, диверсифікацію фінансування, відкриваючи доступ до кредитних ресурсів та можливості стійкого розвитку. Проте перехід до торгівлі вищезазначеними видами контрактів для цих країн забезпечив високорозвинений біржовий ринок спотових та форвардних контрактів, наявність всеоб'ємного законодавства, клірингово-розрахункових систем, впровадження новітніх технологій торгівлі та розрахунків. Разом з тим, відсутність цих механізмів у вітчизняній практиці не дає змоги негайно перейти до впровадження торгівлі ф'ючерсними контрактами, а потребує негайної та ретельної розбудови біржового ринку реального товару (спотового та форвардного) [2].

Такий стан розвитку біржового товарного ринку особливо негативно впливає на функціонування агропромислового комплексу. На сьогодні ця галузь вийшла на провідне місце у світі з виробництва та експорту таких зернових культур, як кукурудза, продовольча й фуражна пшениця, соя, ячмінь та соняшникова олія. У найближчій перспективі планується вдвічі збільшити виробництво та експорт цих видів продукції.

Забезпечити провідне місце країни на світових ринках цих товарів буде неможливо без наявності функціонуючого вітчизняного ринку спотових, форвардних ф'ючерсних та опціонних контрактів, які дають можливість виробникам, трейдерам, переробникам, елеваторам та іншим учасникам ринку використати потужні конкурентні переваги, що дає біржовий ринок.

Про негативні наслідки відсутності прозорого біржового ринку свідчить факт монопольного ціноутворення на ринку зерна. Нині складається така ситуація, коли ціни на внутрішньому ринку, особливо в перші місяці збору врожаю, формуються провідними зарубіжними зернотрейдерами. Здебільшого, зернотрейдери отримують від своїх головних офісів, що розміщені за кордоном, ціну FOB портів Чорного та Азовського морів, від якої вони вираховують свої закупівельні ціни для різних регіонів нашої країни.

Маючи доступ до міжнародних товарних бірж та всієї лінійки фінансових інструментів, де базовим активом є сільськогосподарська продукція, вони розробляють свої торгівельні стратегії, які передусім є стратегіями хеджування цінних ризиків, що дозволяє, маніпулюючи спотовими цінами на внутрішньому ринку країни, отримувати надприбутки. Дослідження, проведені зарубіжними і вітчизняними фахівцями, свідчать, що товаровиробник, який продав своє зерно зернотрейдерам, одержує близько 66 % від ціни реалізації на світових ринках, а дохід зернотрейдера, відповідно, 19, водночас, американський фермер отримує, відповідно, 80%, а посередник – до 2%. Від такої торгівлі вітчизняні виробники щорічно не доотримують мільярди гривень.

Монополізація ціноутворення на внутрішньому ринку не особливо хвилює великі агрохолдинги та торгівельні компанії, тому що свої цінові ризики вони хеджують на іноземних біржових майданчиках, використовуючи “офшорний механізм”, а внутрішній зерновий ринок із заниженими цінами економічно їх влаштовує, будучи для них джерелом наповнення експортних обсягів [3].

Решта учасників зернового ринку, таких як борошномельні підприємства, комбікормові заводи, державні підприємства активно не включаються в процес ціноутворення, модератором якого є зернотрейдери, оскільки ця ситуація на ринку зерна економічно їх задовольняє. Використання світового досвіду побудови цивілізованого ринку агропродовольчої продукції у нашій країні було передбачено Законом України “Про державну підтримку сільського господарства України”, в якому напрацьовані механізми організації торгівлі товарними деривативами, функціонування інтервенційного ціноутворення та створення відповідних інститутів: Аграрного фонду, Аграрної біржі. Проте, на превеликий жаль, спрацював давній принцип “Хотіли якнайкраще, а вийшло як завжди” [3].

Всупереч здоровому глузду, на вітчизняному ринку зерна олійних та інших культур для стабілізації цього ринку від імені держави бере участь Аграрний Фонд, ПАТ “Аграрний фонд”, ПАТ державна продовольчо-зернова корпорація України, Держкомрезерв. Незважаючи на чітко визначені директивними документами функції цих організацій на цьому ринку, особливо Аграрного фонду, їхня присутність ніяк не впливає на стабілізацію та регулювання ціноутворення, підвищення конкурентоспроможності на вітчизняному ринку, комерційної ефективності управління накопиченими товарними запасами, а названі вище організації відзначаються лише кількістю порушених кримінальних справ [3].

Безплідні дискусії щодо ефективності функціонування державної Аграрної біржі, що постійно провокуються прихильниками “вільної економіки”, призвели до повного занепаду біржового ринку агропродовольчої продукції і більшість бірж, незалежно від форми власності, перестали функціонувати. Водночас, досвід Індії, Китаю та ряду інших країн свідчить про високу ефективність функціонування бірж, де одним із засновників є держава. Ці біржі протягом останніх років постійно входять до топ-десятки провідних бірж світу. Не до кінця сприймаючи, а, можливо, навіть не розуміючи, що відбувається в країні на реальних ринках газу, металів, нафтопродуктів, валютному, сучасні реформатори на такий самий шлях розвитку спрямовують і аграрний ринок.

На превеликий жаль, з приходом до влади цих фахівців, практично нічого не робиться по розбудові біржового товарного ринку і його основної складової – організованого аграрного ринку.

Для термінового виправлення становища з розвитком біржового товарного ринку і його невід’ємної складової організованого аграрного ринку, що позитивно вплине на трансформацію ринкової економіки, створення механізму прозорого ціноутворення, запобігання корупції та тіньових схем реалізації продукції, подальшого становлення та вдосконалення спотового ринку і прискорення розвитку ринку товарних бірж без залучення додаткових бюджетних коштів необхідно терміново включити в програму діяльності уряду питання розвитку товарного біржового ринку та затвердити концепцію його розвитку. Потребує негайної розробки та прийняття цілого ряду законів таких як: “Про товарний біржовий ринок”, “Про кліринг та розрахункову діяльність”.

Поряд із прийняттям цих законів, необхідно внести зміни й доповнення до цілої низки чинних законодавчих актів, таких як: Податковий, Господарський, Кримінальний кодекси України, кодексу України про адміністративні правопорушення та законів України “Про ліцензування видів господарської діяльності”, “Про державну підтримку сільського господарства України”, “Про ціни і ціноутворення”, “Про банки і банківську діяльність”.

Постає потреба мати в країні три-чотири спеціалізовані товарні біржі, що повинні знайти втілення в розробленій та затвердженій Урядом концепції розвитку біржового товарного ринку.

Щодо функціонування біржового ринку продукції агропромислового комплексу, який найбільше потерпає від відсутності в країні чітко діючої системи ринкових взаємовідносин, то тут необхідно зробити такі кроки:

1. Ухвалити в новій редакції Закон України “Про державну підтримку сільського господарства України” з урахуванням зобов’язань, що витікають зі вступу країни до СОТ та підписання Угоди з країнами Європейського Союзу “Про зону вільної торгівлі” та необхідності фундаментального реформування ринку сільськогосподарської продукції.

2. Реорганізувати та об’єднати державні структури (за винятком Держкомрезерву), що працюють на агропродовольчому ринку, в єдину структуру, метою якої буде виконання міждержавних торгівельних угод,

активна торгова позиція щодо створення нормального конкурентного середовища на внутрішньому ринку й підтримання відповідного рівня цін.

Беручи до уваги невдалий вітчизняний багаторічний досвід побудови біржового товарного ринку на прикладах “вільного ринку” та враховуючи позитивний досвід багатьох країн світу, де за активної участі держави створений високоефективний товарний біржовий ринок, вважаємо за доцільне, реорганізувати діючу Аграрну біржу, залучивши до її засновників провідних вітчизняних зернотрейдерів, аграрних холдингів, одну з провідних бірж світу, банки, інформаційні агентства, професійні об'єднання, залишивши за державою (50 +/- акція).

Забезпечити на реорганізованій Аграрній біржі функціонування єдиної національної торгової електронної системи та кліринго-розрахункового центру, що дасть можливість здійснювати біржову торгівлю одночасно в усіх регіонах країни за всіма видами біржових товарів та здійснювати прозору й ефективну товарну та фінансову інтервенції.

Враховуючи національну важливість та міжнародну значущість ринку зерна та забезпечення стабільності його функціонування, вважаємо за доцільне розробити систему законодавчо-правових актів та стимулюючих заходів, якими передбачити, що:

- купівля і продаж товарного зерна на внутрішньому ринку в обсязі понад 50 т здійснюється винятково через електронну платформу та кліринго-розрахунковий центр реформованої Аграрної біржі;

- на угоди з купівлею і продажем товарного зерна в обсязі понад 50 т, які не зареєстровані в кліринго-розрахунковому центрі Аграрної біржі, встановлюється акциз;

- експорт зерна зарубіжними та вітчизняними зернотрейдерами дозволяти здійснювати за умови купівлі його на товарному біржовому ринку країни;

- преференції по отриманню ПДВ повинні мати ті суб'єкти ринку, що активно працюють на біржовому аграрному ринку;

- здійснювати першочергову фінансову підтримку тих виробників сільськогосподарської продукції, які здійснюють реалізацію зерна через біржовий товарний ринок;

- сільськогосподарські підприємства всіх форм власності мають право оподатковуватися пільговим податком за умови реалізації не менше, ніж 70% задекларованих обсягів зерна на біржовому товарному ринку.

Висновки і перспективи. Біржовий товарний ринок у світі існує дуже давно і продовжує розвиватися й удосконалюватися, забезпечуючи стабільність фінансування виробництва, зберігання, дистрибуції та споживання товарів. Головна його роль – у спрощенні трансферту ризиків, прозорому ціноутворенні, демонополізації товарних ринків та раціональному використанні фінансових і матеріальних ресурсів.

Пропоновані зарубіжними та вітчизняними «реформаторами» й представниками олігархічного капіталу законодавчі акти щодо створення об'єднаного товарного та фондового біржового ринку в країні і повної лібералізації вимог до учасників цього ринку призведуть до повного

занепаду біржового ринку, особливо товарного та його основної складової – ринку аграрно-продовольчої продукції.

Список літератури

1. Солодкий М. О. Біржовий товарний ринок / М. О. Солодкий, В. О. Яворська. – К. : КОМПРИНТ, 2015. – 576 с.
2. Солодкий М. О. Ф'ючерсна торгівля на ринку сільськогосподарської продукції : монографія / М. О. Солодкий, Ю. В. Рубан. – К. : Компрінт. – 2013. – 178 с.
3. Солодкий М. О. Чи потрібен країні ринок біржових товарних деривативів? Моніторинг біржового ринку / М. О. Солодкий. – 2015. – № 6. – 15–22.

References

1. Solodkyi, M. O., Yavorska, V. O. (2015). «Commodity derivatives trading: world experience and perspective development in Ukraine». – K.: TsP KOMPRYNT, 287.
2. Solodkyi, M. O. (2013). «Futures trading in the agricultural market» monohrafiia / M. O. Solodkyi, Yu. V. Ruban. – K.: Komprynt, 178.
3. Solodkyi, M. O. (2015). «Does a country need the commodity derivatives market?» Monitorynh birzhovoho rynku, 6, 15–22.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ БИРЖЕВОГО ТОВАРНОГО РЫНКА В УКРАИНЕ

Н. А. Солодкий

Аннотация. Рассмотрен современный уровень развития биржевого товарного рынка страны и определены причины его низкого роста. При анализе состояния биржевой торговли особое внимание уделено торговле сельскохозяйственной продукцией. Исследованы причины отсутствия торговли товарными деривативами на биржевом рынке страны и указано на тесную взаимосвязь процессов ценообразования на зерновые и масличные культуры на отечественном спотовом рынке и фьючерсных биржах ведущих стран мира. Раскрыты причины неэффективного осуществления регулирования цен путем товарных и финансовых интервенций на зерновом рынке страны со стороны государственных структур.

При исследовании особое внимание уделено анализу правового поля регулирования биржевого товарного рынка, особенно торговли сельскохозяйственной продукцией. С учетом полученных результатов, внесены предложения о принятии новых законов, таких как «О товарном биржевом рынке», «О товарных деривативах», «О клиринго-расчетной деятельности» и совершенствовании целого ряда законов, существенно сдерживающих развитие биржевого товарного рынка. Кроме того, предложен целый ряд мер для стимулирования участия товаропроизводителей, переработчиков, трейдеров и других участников рынка сельскохозяйственной продукции в биржевой торговле.

С учетом проведенных исследований и учитывая мировой опыт, на современном этапе развития отечественной рыночной экономики представляется целесообразным иметь в стране 3–4 специализированные товарные биржи, такие как: Аграрная, Энергетическая, Металлов, организованных на принципах акционерных обществ с привлечением к участию в них ведущих бирж мира и представителей отечественного бизнеса, но контрольный пакет акций которых должен оставаться за государством. В целом пришло время утвердить на правительственном уровне программу развития биржевого товарного рынка страны.

Ключевые слова: биржевой товарный рынок, референтные рынки, товарные деривативы, базис, спотовый рынок, фьючерсный рынок, сельскохозяйственная продукция

PROBLEMS OF DEVELOPMENT COMMODITY EXCHANGE MARKET IN UKRAINE

M. O. Solodky

Abstract. *The current level commodity exchange market development in Ukraine is described and disclosed the reasons hindering its growth. In the analysis of the exchange trade, special attention is paid to agricultural trade. The reasons of the absence of commodity derivatives trading on the exchange market of the country studied and given the close relationship of pricing processes for grains and oilseeds in the domestic spot market and futures markets of foreign countries. Reasons of ineffective implementation of price regulation through financial and commodity interventions on the grain market of the country by government agencies.*

In the study, special attention is paid to the analysis of legislative and legal environment in which operates the commodity exchange market, especially agricultural trade. In view of the results included proposals for new laws such as "On commodity exchange market", "On commodity derivatives", "On Clearing and settlement activities" and improvement of a number of laws that substantially hinder the development of commodity exchange market. Also proposed a number of measures to promote the participation of producers, processors, traders and other market participant's agricultural products in exchange trading.

Taking into account the studies and taking into account international experience at the present stage of the domestic market economy development is appropriate to have in the country 3-4 specialized commodity exchanges such as agricultural, energy, metals, organized on principles of joint stock companies with involvement in these leading exchanges in the world and representatives of local business, but the controlling stake should remain with the state. In general, it is time to approve at the governmental level program of development of commodity exchange market.

Keywords: *exchange commodity market, reference markets, commodity derivatives, bases, spot market, futures market, agricultural products*